

A pénzéhes gazdag botránya – A talentumok példázata (Mt 25,14–30)

KUSTÁR GYÖRGY

Abstract

The Parable of the Talents is traditionally interpreted as referring to the personal gifts and abilities bestowed upon individuals by God. It is commonly understood to convey the lesson that these entrusted capacities must be actively cultivated and not left unused. Yet, a striking aspect of the parable is the unappealing character of the master and his reprimand of the servant who has committed no wrongdoing. From the perspective of contemporary sources, those entrusted with multiple talents increased their wealth through dubious and unlawful transactions, whereas the servant who concealed the sum entrusted to him acted both legally and prudently. The act of safeguarding the money is neither laziness nor negligence; rather, it constitutes a responsible and deliberate task. The subversive element of the parable lies precisely in the fact that Jesus does not commend lawful and prudent action but seemingly rewards questionable profit-seeking.

Keywords: *talent, interest, profit, debt, parable, steward.*

Absztrakt

A talentumok példázatát az értelmezők a személyes adottságokra és képességekre értik, melyeket Istentől kaptunk. A példázat tanulságaként pedig azt szokták megfogalmazni, hogy a ránk bízott képességekkel sáfárkodni kell, azokat nem szabad paragon hagyni. A példázat megdöbbentő eleme azonban a földesúr unszimpatikus személye, és az, hogy számonkéri a szolgát, aki nem vétett. A korabeli források fényében ugyanis azok, akikre az úr több talentumot bízott, gyanús és törvénytelen üzletek révén szaporították a pénzt; az pedig, aki

KUSTÁR GYÖRGY teológus-lelkész, a Sárospataki Református Hittudományi Egyetem Biblikus Intézetének újszövetségi docense, lelkigondozó; kugyorgy@yahoo.com

elrejtette a rá bízott összeget, törvényesen és bölcsen járt el. A pénz megőrzése se nem lustaság, se nem hanyagság: éppen ellenkezőleg, felelősséggel járó feladat. A példázat botrányát éppen az adja, hogy Jézus itt nem a törvényes és várt cselekvést jutalmazza, hanem a gyanús haszonszerzést.

Kulcsszavak: *talentum, kamat, profit, adósság, példázat, intéző.*

I. PROBLÉMA

Az értelmezések többségében az utolsó szolga restsége olyan elkerülendő vétek, mely a képességeink gondos kiaknázására buzdít, és arra, hogy ne vesztegessük el sem az időket, sem az alkalmakat, amiket az élet ad. Feladatunk a „talentumok”, a képességeink, adottságaink vagy hitajándékaink megsokszorozása. Némileg zavaró lehet a példázatbeli gazdag mentalitása, de aztán megnyugszunk az ítélet igazságosságában, és az utolsó szolgáról elhisszük, hogy valóban bűnös, hiszen tétlen, életteretlen és lusta. Csakhogy egyfelől a talentumok értelmezésének az az útja, mely a személyes képességekre, fizikai és mentális adottságokra fordítja le a képet, és mely ezt tartja a parabola központi képének, a 15. században jelenik meg először.¹ Vajon Jézus ugyanerre gondolt? Másfelől vakok lennénk, ha nem vennénk észre, hogy a gazda látványosan igazságtalan és pénzéhes: „onnan is arat, ahova nem vetett” (Mt 25,26). Hogy lehet egy ilyen despotát és kapzsi urat megfélemlíteni Istennek? A szocioantropológiai modellek és ókori párhuzamok alapján ezt a dilemmát kíséreljük megoldani.

2. A GONOSZ ÚR ÉS ÜGYINTÉZŐI

A példázat megértése szempontjából alapvető fontosságú, hogy tisztában legyünk azzal, ki volt az az úr, aki eltávozik, és kik voltak a „szolgái”. A gazda minden bizonnyal egy az elithez tartozó nemesember, és ezt Lukács ki is mondja, míg Máté csak sejteti. A kiosztott talentumok mennyisége azt bizonyítja, hogy vagyonos és befolyásos földbirtokos, aki valószínűleg egyéb birto-

¹ ARLAND J. HULTGREN: *The Parables of Jesus. A Commentary*, Eerdmans, Grand Rapids, 2000, 275.

kai vagy politikai kapcsolataival kapcsolatos ügyei miatt távozik el.² A megbízottakkal kapcsolatban Ulrich Luz ragaszkodik ahhoz, hogy itt egyértelműen rabszolgákról van szó, és meglátása szerint ez azt is jelenti, hogy nem lehet szó a Közel-Keleten bevett szokásról, miszerint „kölcsonpénzzel üzleteljen, mivel ez csak szabad emberek esetében lehetséges”.³ A kérdés azonban nem ennyire egyszerű. Bernard Brandon Scott – éppen ellenkezőleg – azt gondolja, hogy:

„A leírt szituáció realisztikus. A szolgák nem rabszolgák, hanem sáfárok, akik az uruk megbízásából dolgoznak. Abból a profitból, amit a gazdájuknak termelnek, ők is meg tudnak gazdagodni, mivel azt remélik, hogy részesednek jó szerencséjében. Az intézők által termelt profit a Máté evangéliumában nem szokatlan a kor standardjaihoz képest.”⁴

Duncan Derrett szerint a Talmudból származó intéző, a *mit'assakiyn* látható a jézusi történetben, akinek felhatalmazása van más pénzével gazdálkodni.⁵ Ahogy a hamis sáfár esetében egy gazdag földbirtokos alkalmazottjairól van szó, akik szerződéseket köthetnek, adásvételt bonyolíthatnak le, kölcsönöket adhatnak ki, kamatot határozhatnak meg, bérleti díjakat szednek be, munkásokat vesznek fel és fizetnek ki. Emellett megbízhatóak bármilyen feladattal,

² Hasonlóan CURTIS HUTT: “Be Ye Approved Money Changers!” Reexamining the Social Contexts of the Saying and Its Interpretation, *Journal of Biblical Literature* 131 (2012/3) 589–609. [doi: doi.org/10.2307/23488256]

³ ULRICH LUZ: *Matthew 21-28*, Hermeneia, Fortress Press, Augsburg – Minneapolis, 2005, 251. (transl. James E. Crough) Hasonlóan újabban ROBERT DORAN: The Parable of the Talents/Pounds, *Biblica* 100 (2019/4) 527–542. [doi: doi.org/10.2143/BIB.100.4.3287295] Herbert W. Basser is ebből indul ki, és elemzését arra építi, hogy a szolga nem birtokolja a kapott pénzt (y. Qidd 1.3). HERBERT W. BASSER – MARSHA B. COHEN: *The Gospel of Matthew and Judaic Traditions. A Relevance-based Commentary*, Brill, Leiden – Boston, 2015, 643. [doi: doi.org/10.1163/9789004291782] Hasonlóan FRANCIS WRIGHT BEALE: *The Gospel according to Matthew*, Harper & Row, New York, 1981, 486–487, bár ő nem foglalkozik a szolgák státuszával.

⁴ BERNARD BRANDON SCOTT: *Hear Then the Parable. A Commentary on the Parables of Jesus*, Augsburg Fortress, Minneapolis, 1989, 226.

⁵ DUNCAN DERRETT: *Law in the New Testament*, Darton, Longman & Todd, London, 1970, 18. Hasonlóan LUISE SCHOTTROFF: *Die Gleichnisse Jesu*, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 2015⁴, 206.

mely a gazda érdekében áll.⁶ Az intéző állása leggyakrabban bizalmi viszony, és nem szerződéshez kötött – így alapvető elvárás a hűség és a megbízhatóság.⁷ W. D. Miller megemlíti még egy elvet, mely meghatározó az ókori keleten, és a példázat megértése szempontjából is fontos: az ügyintéző feladata, hogy ne zavarja feleslegesen az urát. Ez azt jelenti, hogy a szolga az éves számadások alkalmával vagy alkalmilag kaphat ugyan ellenőrzést, de ügyletei javarészt a bizalmi viszony keretén belül működnek:

„Az intéző nem pusztán a hasznot nyújtotta át a gazdájának, hanem úgy adta át az összeget, hogy *az ne terhelje meg őt*. [...] Ez magyarázza az intéző széles körű felhatalmazását. Ha gondoskodott arról, hogy urának az éves fix összegű pénzüsszeget, netalán az előre meghatározott mennyiségű olajat, gabonát vagy mást beszolgáltassa, a tulajdonos a legkevésbé sem törődött azzal, hogy milyen szerződéseket kötött és hogyan szerezte meg a bevételt.”⁸

A megbízott tehát a gazda nevében és annak jogkörével intézkedhetett, az úr szóbeli vagy írásos felhatalmazó megbízása révén, akár az úr távollétében is. William Herzog jogosan hívja fel a figyelmet arra, hogy valószínűleg különböző jogkörökkel rendelkező megbízottakról van szó. A „képességek szerint” elosztott talentum arra utal, hogy az alkalmazottak pozíciójuknak megfelelő feladatot kapnak: a hierarchiában magasabban álló alkalmazott nagyobb gazdasági felelősséggel rendelkezik, ezért többet is bízhatnak rá, az alacsonyabb státuszú kisebb megbízást – ez az oka a megkülönböztetésnek.⁹ Ez fontos tény, mivel sok magyarázó egyenrangú beosztottaknak tekinti az intézőket, és az utolsó szolgának irigységet tulajdonítanak, aki amiatt nem teljesíti feladatát, mert a többiekhez képest kevesebbet kap. Ha azonban nem ez a helyzet, akkor tettének motivációjára más indokot kell találnunk.

⁶ JOHN H. GOODRICH: Voluntary Debt Remission and Luke 16:1-13, *Journal of Biblical Literature* 131 (2012/3) 547–566; 553–563 [doi: doi.org/10.2307/23488254]; JOHN S. KLOPPENBORG: The Dishonored Master (Lk 16,1-8a), *Biblica* 70 (1989/4) 474–495; 483–486.

⁷ DERRETT DUNCAN: *Law in the New Testament*, i. m., 54.

⁸ W. D. MILLER: The Unjust Steward, *The Expository Times* 15 (1903–4) 332–334, idézi MICHAEL KRÄEMER: *Das Rätsel der Parabel vom ungerechten Verwalter*, Pas-Verlag, Zürich, 1972, 48.

⁹ WILLIAM R. HERZOG II: *Parables as Subversive Speech. Jesus as the Pedagogue of the Oppressed*, Westminster/John Knox Press, Louisville, 1994, 158.

3. PISZKOS ÜGYLETEK

Érdekes, hogy Richard T. France nem tartja fontosnak, milyen gazdálkodással szereztek a pénzt a példázatbeli intézők. Csak annyit jegyez meg, hogy ezek valószínűleg kockázatosabb és jövedelmezőbb ügyletek voltak, mint a banki befektetés, melyet az úr az utolsó szolgán számonkér.¹⁰ Az ördög azonban a részletekben rejlik, és éppen ezekre az információkra van szükségünk, hogy az első századi hallgatóság reakcióját kihangsúlyozhassuk. A példázat célközönsége ugyanis tisztában van az üzletkötésben, a kölcsönben és egyéb kereskedelmi tranzakciókban megbújó illegális elemekkel – még ha azok részleteit nem is ismerik feltétlenül.

Éppen ezért szükséges megvizsgálni, miféle haszonszerzési eljárások voltak elterjedtek az ókorban. A befektetésekkel kapcsolatban Duncan Derrett a talmudi szabályozást ismerteti.

„A befektetés feltételeinek vizsgálatát a Talmudi törvénnyel kezdjük meg, amely időben és körülményeiben a legközelebb áll a példabeszédben feltételezett helyzethez. E rendszer szerint – amely a Nehardeaiak szabályát követi – létezhetett konkrét megállapodás a feltételekről és a nyereség megosztásának arányairól. Természetesen a nyereséget csak a tőke visszafizetése után számították ki – ez egyetemes jellemző. Ha azonban nem volt megállapodás (mint például egy mester és szolgálja között), a tőke felét bizalmi letétként kezelték (a kockázat teljes egészében P-t [a mestert] terhelte), míg a másik felét kölcsönnek tekintették, amelyet S [a szolgál] kapott. Amikor az »iska« megszűnt, S-nek vissza kellett fizetnie a tőke felét, ha a kereskedés során legalább ennyi vagy több veszett el. Ilyen esetben S költségeit nem lehetett megtéríteni, azokat ő maga viselte.”¹¹

Bizonyos befektetések esetén tehát a kockázatvállalás a tőkeerős befektető esetén minimális, míg a megbízott oldaláról magas. A jutalom, amely az intézőt illeti, utólagos alku tárgya: ez a haszon mértékével arányos, de Derrett szerint maximum a teljes bevétel harmada. Mivel azonban itt megbízottakról van szó, szinte biztos, hogy a bér nincs előre fixálva, és összege lényegesen kevesebb ennél.¹² Ami a fontos, hogy maga az egész üzleti machináció gyanús, és – leg-

¹⁰ RICHARD T. FRANCE: On Being Ready (Matthew 25,1–46), in Richard N. Longenecker (ed.): *The Challenge of Jesus' Parables*, Eerdmans, Grand Rapids, 2000, 185.

¹¹ DUNCAN DERRETT: *Law in the New Testament*, i. m., 22.

¹² Uo. 23.

alábbis Izraelen belül, a későbbi rabbinikus hagyomány fényében – komoly ellenkezést vált ki éppen az ószövetségi uzoratórvény miatt.

Késői talmudi forrásokra utalni veszélyes, de hogy a gyanús üzletkötés nemcsak a Kr. u. 2. századtól probléma, jól mutatják a római források is. Idősebb Catóval kapcsolatban Plutarkhosz határozottan rossz szájjal és elítélőleg ír, amikor üzleti befektetéseiről értekezik:

„vett tavakat, hőforrásokat, posztókallók és egyéb műhelyek számára alkalmas helyeket, földbirtokot természetes legelőkkel, erdőségekkel, miből szép hasznot húzott, és a miben, mint mondá, még maga Jupiter se tehet kárt. Gyakorolta még a legrosszabb hírben álló uzorát is a tengeri kereskedelemben és pedig a következő módon. Meghagyá adósainak, hogy többekkel álljanak össze társaságba. Midőn ötvenen voltak, ugyanannyi hajóval, maga csak egy részt vállalt, Quintius szabadon bocsátott rabszolgája nevében, ki aztán az adósokkal együtt intézte az üzleteket és a hajó-járást. Így nem veszélyeztette egész tőkéjét, hanem csak annak kis részét és e mellett nagy nyereségre tett szert.”¹³

Az üzlet ebben a konkrét esetben a megosztott felelősség révén és az adósok elkötelezettsége miatt hozott hasznot. Adósai így törlesztésüket és az egy tőkével megfinanszírozott 50 különböző vállalkozás profitjának nagy részét is a befektetőnek számolták el. Ezen felül alig volt kockázata, hiszen a rabszolgája nevében kötött szerződések minden bizonnyal közvetlenül a rabszolgát tették felelőssé a vállalkozásért – kivéve Cato saját vállalkozásrészét, ami viszont az összbefektetésnek csak 1/50 része.

Ami visszataszító Plutarkhosz számára, hogy mindez a gátlástalan profit-hajszolás az államférfi tudtával, sőt, saját megbízásából történt. A viszolygás oka, hogy a római közegben a gazdálkodásból származó haszon becsülendőnek számított, míg a kereskedelem és befektetés világa megalázónak és nemeshez méltatlan tevékenységnek minősült.¹⁴ Ennek alapja Arisztotelész érvelése, mely szerint a pénz a természetes javak cseréjének eszköze, és használatának az ellenértékek vásárlására kell korlátozódnia. Ellenben a kereskedelemről szár-

¹³ PLUTARKHOS: *Párhuzamos életrajzok*, 2.XXI, 6-8., 2. kötet, 1895, Budapest, 221.

¹⁴ DUNCAN DORAN: *The Parable of the Talents/Pounds*, i. m., 531.

mazó uzsora természetellenes, mivel az magát a pénzt szaporítja, és amikor a fizetőeszköz szül fizetőeszközt, akkor az szembemegy a józan belátással.¹⁵

Cato beruházása nagyon hasonlít arra az amórák korára datált zsidó gyakorlatra, mely megengedi a partneri üzletkötést. A közös ügylet esetén a haszon és a veszteség is megosztott, bár bizonyos formáiban az egyik partner a tőkét és az árut biztosítja, a másik pedig a munkát (az értékesítést). Akié a tőke, az az üzlet során nagyobb hasznot és veszteség esetében kevesebb kárt szenved el.¹⁶ A tengeri kereskedelem esetében is létezett ilyen gyakorlat, Kr. u. a 2. században Rabbi Júda, a „Herceg” megpróbált keresztülvinni egy olyan szabályozást, melyet „a tenger veszélyének” neveztek. Ez a kereskedelmi egyezség, melyet a rabbik vehemensen elleneztek, azt takarta, hogy a megbízó a tőkéjét használva és az árukat a kereskedők rendelkezésére bocsátva szerződésbe lép velük, majd a profitról valamilyen megállapodást köt. Valószínűleg a tőkét biztosító fél a haszon több mint 50 százaléka lett volna jogosult, ellenben minden kárt a kereskedő vállalt volna magára.¹⁷ Ez a fedezettel rendelkező számára szinte kockázatmentes üzlet, ráadásul a haszon tetemes. Vajon ilyen üzletbe fogtak a megbízott szolgák?

Ha nem, adódik más lehetőség is. A vagyonosok gyarapodásának másik módszere a kölcsön és a hitel. Kérdés, hogy Lukács esetében, amikor az úr számonkéri a harmadik szolgát, miért nem „helyezte bankba” (ἐπὶ τράπεζαν – hasonlóan Mt 25,27: τοῖς τραπεζίταις) a pénzt, akkor mire gondol pontosan. Az intézőnek pénzváltóként kellett volna gazdálkodnia? Vagy ki kellett volna adnia az összeget közvetítőnek, hogy adjanak belőle hitelle, és a kamatból

¹⁵ „Mínhogy azonban, mint említettük, a gazdálkodásnak kétféle módja van, éspedig az egyik a kereskedelem, a másik a házvezetői teendők ellátása, s minthogy csak ez utóbbi szükségyszerű és dicsérendő, amaz ellenben árucserén alapszik, s mint ilyen, joggal gáncsolható (mert így már nem természetszerű, hanem a kárára van alapítva): teljesen érthető, hogy annyira gyűlölik az uzsoráságot, mert az magából a pénzből szerzi a vagyont, s a pénzt nem arra használja, amire az eredetileg rendeltetett. Az a cserekereskedés céljaira keletkezett, s lám az uzsora mégis őt magát szaporítja. Innen ered az uzsora görög neve is, ami azt jelenti, hogy »magzat«, a megszületett kicsinyek rendesen ugyanis hasonlóan az őket létrehozó lényekhez, márpedig az uzsora mi egyéb, mint mikor a pénz megfiadzik. Valóban elmondhatjuk, hogy ez a gazdálkodási mód valamennyi közt a legtermészetelenebb.” ARISZTOTELÉSZ: *Politika*, 1.10.5, (ford. Szabó Miklós / Horvát Henrik), [online] <https://mek.oszk.hu/04900/04966/04966.pdf> [2025. 06. 26.]

¹⁶ BEN ZION ROSENFELD: *Credit and Usury in Jewish Society in the Mishnah and Talmud*, Brill, Leiden – Boston, 2024, 133–134; 143–146. [doi: doi.org/10.1163/9789004681965]

¹⁷ ZE’EV SAFRAI: *The Economy in Roman Palestine*, Routledge, London, 1994, 169–170, de lásd az egész fejezetet: Trade in Israel (166–171). [doi: doi.org/10.4324/9780203204863]

mint megbízó részesedjen? Tudjuk a pénzváltókról, hogy az ókori Izraelben viszonylag megbecsült státuszuk van. A hivatalos pénzváltók (shulchani) mellett (például a templomi bank alkalmazottai) kisebb településeken a boltosok, vendéglősök tartanak maguknál érmeket, melyekkel kölcsönöket tudtak kiadni, előre hiteleztek, vagy pénzt és vagyontárgyakat díjazásért letétbe helyeztek. Emellett közvetítőként is szolgáltak harmadik félként kifizetési tranzakciókban.¹⁸ A pénzváltók valószínűleg javarészt pogányok voltak, bár a Talmud megengedő bizonyos ügyletek esetén, ami azt szolgálja, hogy a zsidók is részt tudjanak venni ezekben a tevékenységekben, és be tudják tölteni a komolyabb gazdasági pozíciókat is.

Alapvetően szükséges jelenlétük ellenére azonban a pénzváltók tevékenysége illegálisnak vagy legalábbis gyanúsaknak minősül, és bár a talmudi szabályozás nyit kiskapukat, melyek próbálják az üzérkedést kizárni, és a hasznot minimalizálni, szabályozásuk részben kényszer: egyfelől megszüntetni nem tudják a gyakorlatot, másfelől a kölcsön gazdaságilag nélkülözhetetlen, főleg a mezőgazdaságon alapuló társadalomban:¹⁹

„A mezőgazdasági világban a hitel fontos faktor, mely a földművest segíti, hogy vetni tudjon annak ellenére, hogy nincs anyagi forrása a magok megvásárlására. Földjének megművelésével és a családja ételmezésével járó költségek az egész évre kiterjedtek, míg bevétele a betakarítás idejére koncentrálódott. Gyakran volt szüksége kölcsönre [...]”.²⁰

Ez pedig kölcsönös érdek; a földbirtokost a haszon érdekli, és a munkaeszközök korszerűsítése, beszerzése, a magok árának megelőlegezése mind a profitot növeli; a földműves pedig a hatékonyabb munka révén relatíve több terményben részesül. Tudjuk, hogy az elit köreiből is jellemzőek a kölcsönök. Josephus Flavius feljegyzi, hogy egy Protos nevezetű bankár komoly kölcsönt nyújt Heródes Agrippa király számára (Kr. u. 33–34), de panaszt emel, mivel állítása szerint Agrippa megrövidítette a visszafizetés alkalmával. Ellenlépésként Marsiast, Heródes ügynökét rávette, hogy az uralkodó nevében vegyen fel 20000 drachma hitelt, de 2500-zal kevesebbet vegyen át.²¹

¹⁸ Uo. 165, CURTIS HUTT: *“Be Ye Approved Money Changers!”*, i. m., 598–599.

¹⁹ B. Z. ELIASH: *Ideological Roots of the Halakhah. A Chapter in the Laws of Interest, Shenaton Ha-Mishpat Ha-Ivri* 5 (1978) 7–78.

²⁰ Ben Zion Rosenfeld: *Credit and Usury*, i. m., 7.

²¹ Idézi KENNETH A. BAILEY: *Poet and Peasant and Through Peasant Eyes*, Combined Edition, Eerdmans, Grand Rapids, 1976, 90, 14. lábjegyzet.

Hogy milyen hitelszerződések köthetők, arra elegendő egy példa, mely jól mutatja, milyen terhet és vagyoni kockázatot jelent egy adósnak a visszafizetés és a kamat:

„Néro császár második éve
Siwayában, Absalom, Hannin fia, Siwayából, jelenlétemben kijelentette,
hogy adósom, nekem Zakariásnak, Johánán fiának,
H... [] fiának,
aki Cheaslonban lakik, 20 zúzinna. Az összeg, amit vissza fogok fizetni []ban
De ha] nem fizettem ki (?) erre az időpontra
Visszatérítem neked az ötödével (kamatjával) együtt és mindet kifizetem,
még ha az elengedés éve is van. És ha nem teszem, kártalanítást fizetek neked a
javaimból,
és bármim is van, a te tulajdonodba kerül.
Zakariás, Johánán fia, önmagáért.
József, fi[a], írta (ezt), tanú.
Jónátán, János fia, tanú.
József, fi[a J]údának, tanú [héber szó].”²²

Az a lehetőség, hogy valaki egy adósszerződés megszegése miatt elvesztheti a vagyonát, ebből a kontraktusból nyilvánvaló. Az adós kiszolgáltatottságára vannak példák a római időszakból is. Ifjabb Plinius említ egy esetet, ami bal-lépésnek bizonyult, hogy egy birtokos a bérleti díj kifizetésének elmaradása után elkobozta a parasztok munkaeszközeit.²³ Ezen kívül Derrett és újabban Ben Zion Rosenfeld is kimutatja, hogy a zsidó jog lehetőséget ad titkolt kamatok szerződésbe foglalására, ráadásul ezeket bizonyos halakhikus rendelkezések ratifikálják is. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy amennyiben a haszon a megállapodásban, a megnevezett összegben nem látható, jogilag nem kérhető számon, hiába „uzsoragyanús”.²⁴ De akkor sem, ha a kölcsön két egyenrangú fél között valósul meg, akkor ugyanis fizetésegről van szó, és nem kölcsönről. Nyilván ezek a kiskapuk mindenféle ügyes szerződéskonstrukcióknak nyitnak teret, melyben meg lehet felelni a törvénynek, miközben a haszon beépül a kiadott kölcsön emelt visszafizetési díjába, így lényegében mégiscsak törvény-

²² JACK PASTOR: *Land and Economy in Ancient Palestine*, Routledge, London – New York, 1997, 132. [doi: doi.org/10.4324/9780203410950]

²³ PLINIUS: Ep., 3.19, idézi JOHN H. GOODRICH: *Voluntary Debt Remission and Luke 16,1–13*, i. m., 557.

²⁴ BEN ZION ROSENFELD: *Credit and Usury*, i. m., 80–84; DUNCAN DERRETT: *Law in the New Testament*, i. m., 56–62.

telen. A földbirtokosok intézői okosan eladósíthatják a parasztot, ezzel egyfelől elkötelezve a már munkásként dolgozó bérloket, másfelől folyamatosan növelve a tartozást, ahogyan Protos esete is mutatja: Marsias kifizeti a 2500 drahma elmaradását azzal, hogy kevesebb kölcsönt kap meg a kialkudottnál, miközben ezáltal újabb hitelt vesz fel, mely szintén tartalmaz bújtatott tételt: az uzsorakamatot.

Ne legyen kétségünk afelől, hogy a földesúr általában a megbízás során és az elszámoltatás alkalmával nagyon is jól tudja, mit nyer. Cato, a „Herceg” és a példázatbeli földesúr (legalábbis a lukácsi verzióban) nem pusztán hallgatólagosan elnézi, hanem maga is támogatja, sőt elvárja a profitot. Kenneth A. Bailey a hamis sáfár példázata kapcsán jegyzi meg:

„Ha evidensnek vesszük, hogy a gazda nem tud arról, mennyit szerez az ügyintézője indirekt módon, azt igenis pontosan tudja, mennyi a nagy földterületek bérleti díja. Még ha hitelező is, akkor is tökéletesen tisztában van vele, hol van a pénze, és mennyi jár neki. Nehéz elképzelni bármilyen típusú banki rendszert bárhol a világban, bármelyik korszakban, amely ne így működne.”²⁵

Ez sokat elárul a példázatbeli nemesről.²⁶ Lehet, hogy nem ad konkrét utasítást vagy direkt megbízást a vagyona egy részének kezelésére. Ugyanakkor vagyona és státusza megtartása érdekében támogatja a kétes üzleti megbízásokat, a lukácsi verzió szerint egyenesen utasítja birtokai ügyintézőit a befektetésekre. Azonban ez egyfelől a Tóra miatt illegális, hiszen uzsorát tartalmaz, másrészt megvetendő, mivel ahogy Arisztotelész kifejti, egy nemesember nem fialtat pénzt – ez természetellenes, így nem méltó hozzá. Ez a gazda azonban gátlástalan, és nem hatja meg a törvény vagy a megvetés. Ahogy egy keleti földesúr ezt teszi: az elszámolás során befolyó pénzmennyiség érdekli – az nem, az intézői milyen módszerekkel jutottak hozzá a nyereséghez.

²⁵ KENNETH E. BAILEY: *Poet and Peasant and Through Peasant Eyes*, i. m., 93.

²⁶ Már Joachim Jeremias hangsúlyozza, hogy egy ilyen despotával Jézus biztosan nem azonosult volna. Helytelenül azonban a földesurát „nagykereskedőként” (Großverkauf) azonosítja, ami ugyan a lukácsi változat alapján indokolt lehet, de a mátéi verzió alapján nem tudjuk meg, kicsoda. Ez is a tanulság felőli olvasás következménye, és abból indul ki, hogy a megbízó eleve gazdálkodásra adta ki a pénzt. Vö. JOACHIM JEREMIAS: *Gleichnisse Jesu*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1998¹¹, 57. (Jeremias kommentárja elérhető magyar nyelven is – JOACHIM JEREMIAS: *Jézus példázatai*, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1990 –, de ez az 1947-es kiadás fordítása, melyet idővel Jeremias több ponton bővített és módosított. Emiatt a következőkben a német 11. kiadásra hivatkozom.)

4. AZ ELADÓSODÁS BÉKLYÓJA

Hogy ez a mentalitás mennyire komoly társadalmi feszültségeket okoz, jól mutatja a Mk 12,1–12, mely a földművesek földbirtokossal szembeni ellenségességének bizonyítéka; megölnék minden szolgát, aki a bérleti díjakat szedi be, és a földesúr fiát is. Tiberiaszi Justus a tibériási elithez tartozik I. Agrippa ideje alatt. Josephus Flavius azzal vádolja meg, hogy az országot felkelésbe taszítja (*Vita* §344), és önéletírásában tényként említi – hacsak ez a megjegyzés nem pusztán rosszindulatból származik –, hogy Justus testvérének a kezét levágták okirathamisítás miatt (*Vita* §177). Ez valószínűleg szerződések hamisítását jelenti, melyekkel könnyen juthatott pénzhez. Már maga a vád is megalázó – hiszen uzsorával, sőt nyílt és gátlástalan csalással vádolja meg esküdt ellensége rokonát. Jack Pastor ehhez az esethez fűzi hozzá, hogy a kumráni közösség irataiban több szerződést találunk, melyek a „kettős jegyzés” módszerével készültek (azaz két példány készült minden okiratról), nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy megakadályozzák a hamisítást. A Haggadában is található egy történet (a Bar Kohba felkelés idejéről – Ta’anit 4:5, 69a), mely egy bethari gazda esetéről számol be, aki elveszti birtokát egy kárára megírt hamis okirat miatt.²⁷

Ez egyfelől azt mutatja, hogy a földesurak ügyleteit sok esetben a pusztán házonszerzés irányítja, és ez komoly visszaélésekre ad alapot. Másfelől érthetővé teszi a társadalmi ellenállást. Martin Goodman meg van győződve arról, hogy az adósságok felhalmozódásának és a fizetéseképtelenségből származó kétségbeesésnek nagy szerepe van a zsidó háború kitörésében.²⁸ David A. Fiensy ugyan óvatosabb, mégis megerősíti, hogy a Josephustól származó, a háború elején végrehajtott sepphorisi archívum elleni támadásról szóló beszámoló igazolhatja, mekkora feszültségeket okozott az eladósodás. A zélóták a kezdődő zavargások élére állva megtámadták a város központi épületeit. „Ezek után elkezdtek tüzet hordani az archívumokhoz [ἀρχεῖα], hogy buzgón pusztítsák azok szerződését, akik kölcsönöket adtak, és hogy megakadályozzák [ἀποκόψαι] az adósságok beszédését” (BellJud 2.427). Josephus ezután kifejti: a szikáriusok célja ezzel az adósok tömegének [πλήθος] maguk mellé állítása volt. Ebből a beszámolóból nem vonható le az a messzemenő következtetés, hogy az egész

²⁷ JACK PASTOR: *Land and Economy in Ancient Palestine*, i. m., 119.

²⁸ MARTIN GOODMAN: *The Ruling Class of Judea, The Origins of the Jewish Revolt against Rome in A. D. 66-70*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987, 51–75.

országban komoly gondot okozott a hitelek visszafizetése,²⁹ arról viszont igenis beszél, hogy az eladósodás komoly veszély, és a kölcsönökkel, adóslevelekkel, szerződésekkel kapcsolatos manipuláció, akár hamisítás is bevett gyakorlat ebben az időszakban, ami jelentős irritációt okoz.

Nyilván a kényszerű hitelek és adóslevelek terhe mellett a lehetséges szankciók is nyomasztóak. A földművesek esetében az adósság rendezésének elmaradása a területen lévő munkaeszközök lefoglalását, végső esetben pedig akár a földbirtok elkobzását is magával vonhatja. Ezt a fent idézett kölcsönszerződésen kívül egy Misnában szereplő passzus is szépen szemlélteti, mely szerint egy bizonyos hitelező, név szerint Boethos b. Zenon abban állapodik meg adóssával, hogy amennyiben három éven belül a földvásárlásra adott összeget nem fizeti ki, akkor a birtok az ő tulajdonában kerül. Ezt ráadásul a Halaka meglepő módon nem minősíti uzsorának, és a feltételt jóváhagyja.³⁰

A kiszolgáltatott adós pedig valószínűleg a végsőkhig próbál kibújni a feltételek teljesítése alól. A hitelek, adók, bérleti díjak beszédésével szembeni ellenállást Alexandria Philón jól szemlélteti:

„A városok általában kényszer hatására, nagy vonakodással és panaszok közepette szolgáltatják be az adókat. Az adószedőkre közellenségként és pusztítóként tekintenek, különféle kifogásokat találnak ki különböző időpontokban, figyelmen kívül hagyják a törvényeket és szabályokat, és mindezzel a ködösítéssel és kibúvókereséssel teljesítik azokra az adókra és befizetésekre vonatkozó kötelezettségeiket, amelyeket kivetettek rájuk.” (*Spec. Leg.* 1.143)

Említ olyan megtörtént esetet (*Spec. Leg.* 3.159-63) amikor a vámszedők, és adóbehajtók bántalmazták az adósokat, és egészen a nyilvános kínzásig elmen-

²⁹ DAVID A. FIENSY: *Christian Origins and the Ancient Economy*, James Clark & Co., Cambridge, 2014, 59–66; 65.

³⁰ „Adott neki [pénzt] a földjéért. És ő azt mondta neki: »Ha nem fizetsz nekem innentől kezdve három évig, akkor bizony az enyém lesz« – bizony, az övé. Így Boethos b. Zenon úgy cselekedett, ahogy a bölcsek jóváhagyták.” idézi BEN ZION ROSENFELD: *Credit and Usury*, i. m., 78. Erre van más forrásunk is: a földbirtokoshoz benyújtott panaszlevélben a munkások tiltakoznak, mivel a bérleti díj be nem fizetése miatt Apollonius (a földbirtokos) emberei elkobozták a fügetermést és a birtokon lévő prést. (A teljes szöveget lásd GIROLAMO VITELLI – MEDEA NORSA et al.: *Papiri greci e latini*, Pubblicazioni della Società italiana per la ricerca dei papiri greci e latini in Egitto – F. Le Monnier, Firenze, 1912–1979, 6:6–9 (no. 554); idézi JOHN S. KLOPPENBORG: The Growth and Impact of Agricultural Tenancy in Jewish Palestine (III BCE-I CE), *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 51 (2008/1) 31–66; 44.

tek.³¹ Philón leírása nemcsak a kötelező adókra, hanem a kölcsönök behajtására, és általában az adósságok megfizetésének kényszerére, az azokkal szembeni ellenállásra és általában a behajtás módszereire is ugyanúgy vonatkozik. Sok minden központosul ugyanis egy kézben, és nem lehet az adószedést elválasztani a kölcsönök behajtásától.³²

Érdemes még megfigyelni a példázatban a gazda eszességét: több megbízottnak adja ki a vagyont, aminek az lesz a következménye, hogy azok egymással is versengeni fognak a haszongyarapításban – egyrészt a lojalitásuk igazolása érdekében, másfelől pedig a jutalomban való részesedés arányának növelése érdekében. Tudjuk, hogy az ókori mediterrán társadalom alapvetően *agonisztikus* – azaz a presztízsért folytatott harc az egész társadalom szerkezetét meghatározó mozgatóerő. Az alkalmazottaknak érdekük ebben részt venni, hiszen a sikeres üzlet az *oikos*on belüli státuszukat erősíti, sőt, magasabb pozíciót, nagyobb megbecsültséget és több hatalmat jelenthet.³³ A gazdának pedig jól jön a verseny, hiszen így az ügyintézők motiváltak lesznek a nagyobb haszon megszerzésében.

A *telones*ek világából ismerős a példázatbeli megbízáshoz hasonló fogás. A kereskedelmi jogokkal üzemelő ókori „brókerek” ugyanis munkájukat versenyeztetés révén kapták meg. Josephus Flavius említ egy történetet, melyben egy bizonyos Egyiptomban élő zsidó, József vámszedői tisztségre pályázik (*Ant* 12.175–78). Az elbeszélésből kiderül, hogy a *telones* József végül azért kapta meg az állást, mert a licit során azok közül, akik a megbízásért versengtek, ő ígérte a legnagyobb hasznot. Amikor pedig Ptolemaiosz biztosítékot követel

³¹ Uo. 44.

³² Erre elegendő egy szakma sokrétűségének elemzése. Például a *telones* (akit vámszedőnek fordítunk) valójában közvetítő és üzletkötő, és tevékenysége számos elemet magában foglalt: a galileai vidéken a halászati jogokkal való kereskedést, a vállalkozók tőkésítését (azaz kölcsönök nyújtását), munkaszerződések megkötését, a halászat jogszerűségének ellenőrzését (pl. hogy ne vonjanak be illegálisan harmadik felet a munkába), és a kötelező juttatások beszedését. A fenti példák azt mutatják, hogy a díjak beszedésekor a behajtók (a *telones* vagy emberei, vagy a *telones* megbízójának emberei) nem ritkán erőszakhoz folyamodnak. Hasonló a helyzet a pénzváltókkal, akik szintén köthetnek szerződéseket, őrizhetnek díjazás fejében letéteket, és adhatnak kölcsönöket. Nyilván ezeket szintén be kell hajtani – sokszor kényszerítéssel. Nem csoda, hogy a kétkézi munkás esetén miért hatalmas az ellenérzés bármilyen adósüzlet vagy elitbefektetés irányában (vö. MARTIN GOODMAN: *The Ruling Class of Judea*, i. m., 57). Ebből azt a következtetést vonja le, hogy az eladósodás széles körű probléma volt. (uo. 75.) Ez azonban nem feltétlenül támasztható alá a kevés rendelkezésre álló forrás miatt. Az üzletkötőkre, gazdasági intézőkre pedig üzleteik és adósságok behajtásának módszerei miatt szintén megvetéssel és félelemmel néztek.

³³ WILLIAM R. HERZOG: *Parable as Subversive Speech*, i. m., 159.

arról, hogy a szerződésben foglalt összeget meg is fogja fizetni, a bróker eszesen a királyt és a feleségét nevezi meg kezesként. Erre a király nevetve garancia nélkül megbízza a feladatra. Bár a történet csattanója, a kezes nélküli megbízás kivétel, éppen kivételes volta utal arra a bevett gyakorlatra, mely szerint a vállalt összeg tanúk és kezesek előtt szerződésbe kerül, és ezt a vállalását a *telones*nak teljesítenie kell, hogy ne veszítse el a munkáját. A verseny során kialakult összeg – amihez a saját közvetítői díja is hozzáadódik – természetesen az aktuális bérleti díjakban csapódik le, és a halászatot végző vállalkozókat terheli.³⁴ Vagyis a magas pozícióban lévő *telones* terhe a kisemberek terhe, de ez fordítva nem igaz.

Ha ezek alapján elképzeljük, milyen befektetésekben gondolkodhattak a példázatbeli szolgák, számtalan lehetőség adódik. Kölcsön bújtatott uzsorakamattal, üzleti befektetés, harmadik félnek kiadott megbízás, versenyztetett egyedi megbízás, társult üzleti partnerségre megbízás és tőkeinvestáció, okirathamisítás, elkötelező eladósítás (pl. szerződések meghosszabbítása, bérleti szerződések kötése, kamatok elengedése, majd növelése). Ezzel együtt a haszon könyörtelen behajtása, szükség szerint lefoglalás, elkobzás, birtok elvétele, ellenállás esetén verés, fenyegetés. A példázatot, főként a hazatérő úr harmadik szolgának adott válaszát hallgatva csak megerősödik a fájdalom és az ilyen machinációkat felügyelő és végrehajtó birtokosokkal és ügyintézőkkel kapcsolatos gyűlölet. A gazda és két ügyeskedő intézője nem is állhatna távolabb Krisztustól. Vajon mindezek alapján milyen érzéseket kelt a korabeli hallgatóban a könyörtelen úr mondata: „Te gonosz és rest szolga, tudtad, hogy ott is aratok, ahol nem vettem, és onnan is gyűjtök, ahova nem szórtam!” (Mt 25,26)? Mi köze ennek Isten országához? Bruce Malina pont ezt a dilemmát fogalmazza meg, és ezzel a gondolattal a tudatunkban kell a további elemzést folytatnunk:

„Ha azonban a példázatot úgy értelmezzük, mint az Isten országának működéséről szóló leírást, az valóban keserű hír a paraszti hallgatóság számára. Megerősítené a legrosszabb félelmeiket: hogy Isten (és Jézus) pontosan ugyanolyan követelőző, kizsákmányoló és kapzsi módon működik, mint azok az uralkodók, akik nap mint nap arra kényszerítették őket, hogy egyre többet termeljenek az elit javára – jutalmazva azokat, akik ezt megtették (és ezáltal kizsákmányolták felebarátjukat), miközben elvették a megélhetését azoknak, akik nem.”³⁵

³⁴ K. C. HANSON: The Galilean Fishing Economy and the Jesus Tradition, *Biblical Theology Bulletin* 27 (1997/3) 104. [doi: doi.org/10.1177/014610799702700304]

³⁵ BRUCE J. MALINA – RICHARD L. ROHRBAUGH: *Social Science Commentary on the Synoptic Gospels*, Fortress, Minneapolis, 1992, 389.

5. A HARMADIK SZOLGA ÉS A PÉLDÁZAT BOTRÁNYA

Mindezek fényében további nehézségek adódnak a példázat értelmezése kapcsán:

- 1) Tudták-e a szolgák, hogy mit kell tenniük?
- 2) Miért hiba a talentum elásása?
- 3) Miért kerül az első szolgálóhoz az utolsó befektetésre szánt pénze?
- 4) És végül: valójában mit szeretne Jézus üzeni ezzel?

Kezdjük az első kérdéssel. A történet értelmezését megkönnyíti a harmonizáló olvasat, mely azonban veszélyes. Kozma Zsolt is ebbe a hibába esik: „A mt-i változatból azt következtethetjük, hogy a szolgák tudták, mit kell tenniük a pénzzel, vagy ha nem, érdeklődniük kellett egy okos, bevett eljárás felől.”³⁶ J. A. Glancy ugyanezt állítja a mátéi szolgamotívumokat elemezve. Szerinte a szolgák uruk érdekeinek képviselőiként állnak. Az első két szolga annyira azonosul a gazdája akaratával, hogy önkéntelenül tudja, mit kell tennie.³⁷ Scott hasonlóan jár el: „Bár Lukács elhagyja a szolgák kereskedésének ismertetését, mivel érdeklődése azok irányában nagyobb, akik megkérdőjelezik Jézus királyságát, a kereskedelemre vonatkozó parancs az eredeti történetben implicite benne van, mivel az üzletre való képtelenség az, ami a cselekménybe a feszültséget viszi.”³⁸ John Donahue a gazdát kegyesnek tartja, aki még az egy talentummal is nagy kegyet gyakorol. A szolga veszte, hogy fél – annak ellenére, hogy szerinte erre utaló jelet nem találunk abban, amit a gazdáról megismerünk. És mivel abból indul ki, hogy a gazda nem letétbe helyezi a pénzt a megbízottjainál, a „tunyaság” megfelelő jelző lesz a szolgára. Ez okozza a saját romlását, egészen úgy, ahogyan a Péld 6,6–11 írja le szarkasztikusan a lusta lustaságának következményét.³⁹ Ehhez azonban megint azt kell feltételeznie, hogy a szolga tudta, mit kell tennie.

Ezen a ponton érdemes megemlíteni egy rabbinikus példázatot.

³⁶ KOZMA ZSOLT: *Jézus Krisztus példázatai*, Iránytű Alapítvány, Kolozsvár, 2002, 232; 506.

³⁷ JENNIFER A. GLANCY: *Slaves and Slavery in the Matthean Parables*, *JBL* 119 (2000/1) 67–90; 71–72. [doi: doi.org/10.2307/3267969]

³⁸ BERNARD BRANDON SCOTT: *Hear Then the Parable*, i. m., 222; hasonlóan KLYNE SNODGRASS: *Stories with Intent. A Comprehensive Guide to the Parables of Jesus*, Eerdmans, Grand Rapids, 2018², 408.

³⁹ JOHN DONAHUE pontosan erre hívja fel a figyelmet (uő.: *The Gospel in Parable*, Fortress, Philadelphia, 1988, 108.)

„A szeretet és a félelem közötti különbség egy példabeszéddel szemléltethető. Mihez hasonlítható a mester? Egy királyhoz, akinek két szolgálja volt. Az egyik szerette a királyt és félt is tőle. A másik félt a királytól, de nem szerette őt. A király elutazott egy távoli országba. Az a szolga, aki szerette és félt is a királytól, felkelt, és kerteket, gyümölcsösöket, valamint mindenféle gyümölcsöt ültetett. Az a szolga viszont, aki csak félt a királytól, tétlen maradt, és semmit sem tett. Amikor a király visszatért a távoli országból, meglátta a kerteket, gyümölcsösöket és a sokféle gyümölcsöt, amelyeket az a szolga készített, aki szerette őt. Mikor ez a szolga a király elé járult, meglátta a sokféle gyümölcsöt, amelyeket ő maga ültetett, és nagy örömet érzett – ugyanúgy, ahogy a király is örült. Amikor azonban a király belépett annak a szolgának a birtokába, aki félt tőle, de nem szerette, csak pusztaságot látott – az ő tétlenségének megfelelően. Amikor ez a szolga a király elé járult, és meglátta a pusztaságot maga előtt, nagy szomorúságot érzett – a király haragjával összhangban. Ezért tanulhatod meg, hogy annak a jutalma, aki szerette a királyt, kétszeres volt, míg annak, aki csak félt tőle, csupán egyszeres jutalom járt.” (*Tanna de-be Eliyahu Rabbah* 25 [26])⁴⁰

A rabbinikus példatörténet szerkezetében és témájában is nagyon hasonló az elemzett parabolához, David Flusser szerint egyenesen „közös modellről” beszél.⁴¹ Az egyik szolga aktív munkával tölti az idejét, és jutalmat kap, a másik nem tesz semmit. Érdekes módon azonban ebben a példázatban sem hangzik el, ahogyan a mátéi verzióban sem, hogy a szolgálknak mi a feladata. Ez el kell gondolkodtasson: valóban tudták a szolgálak, mit kell tenniük? És ha nem, hiszen Máté nem ír erről, akkor nem ugyanolyan lehetőség-e az, hogy a szolga letétként értelmezze a nála elhelyezett vagyont?

A Talmudban találunk több más megjegyzés mellett egy történetet, mely a letét mechanizmusáról és bizalmi jellegéről beszél.

„Amikor Rabban Johanan ben Zakkai fia meghalt, tanítványai eljöttek, hogy vigaszt nyújtsanak neki. Négy rabbi próbálta megvigasztalni azzal, hogy Ádámra, Jóbra, Áronra és Dávidra hivatkozott – mindannyiuknak meghalt a gyermeke, és mind elfogadták a vigasztalást. Ám e rabbik csak növelték az apa fájdalmát. R. Eleázár ben Arakh így szólt: »Mondok neked egy példázatot: Mihez hasonlítható ez? Egy emberhez, akire a király rábízott egy tárgyat. Az ember minden nap sírt és jajgatott, mondván: 'Jaj nekem, mikor szabadulhatok meg ettől a letétől

⁴⁰ Idézi ROBERT DORAN: *The Parable of the Talents/Pounds*, i. m., 528.

⁴¹ David Flusser, Aesop's Miser and the Parable of Talents, in Clemes Thoma – Michael Wyschogrod (eds.): *Parable and Story in Judaism and Christianity*, Paulist Press, New York, 1989, 9–25; 13.

békességben?’ « Neked is, mester, a fiad tanulmányozta a Tórát, a Profétákat, az Írásokat, tanulta a Misnát, a Halakát, a Haggadát, és bűn nélkül távozott e világból. És meg kell, hogy vigasztalódj, hiszen sértetlenül adtad vissza a rád bízott kincset.” (*Abot de Rabbi Natan* 14)⁴²

Klyne R. Snodgrass is kategorikusan kijelenti, hogy a példázat esetében nem letétbe helyezett pénzről van szó, csakhogy döntése mögött a Lukáccsal harmonizáló olvasat áll. Sajnálatos módon ezzel az állításával a példázat egy fontos és feszültséggel teli elemét próbálja kiiktatni. Pedig ahogy a rabbinikus példázat esetén, a mátéi példázat hallgatói valószínűleg kíváncsivá válnak. Vajon melyik szolga hogyan fog dönteni? Meggyőződésem, hogy a feszültséget ezen a ponton éppen az adja, hogy *nem tudjuk, a gazda mit vár el*. David Flusser pontosan ezt állítja, amikor azt mondja, hogy a rabbinikus példázatokban a gazda távozásának eleme Isten távozásának feleltethető meg, és azt a kíváncsiságot jeleníti meg, hogy mit tenne az ember, ha az Isten nem látná, mit csinál.⁴³ A csavar az, hogy a hallgatóság valószínűleg éppen azt várja, amit a harmadik szolga tesz: hogy letétbe helyezi a pénzt, és tisztességgel megóvja a gazda visszatéréséig.

Ez az erényes és becsülendő cselekedet; a megőrzés ugyanis, ahogyan a Rabban Johanan ben Zakkai vigasztalásáról szóló történet mutatja, komoly gonddal és felelősséggel jár. Ez messze nem értelmezhető lustaságként vagy kényelmes megoldásként, ahogy sok magyarázat könnyelműen teszi, azonosulva a gazda vádjával. Lehetne feltételezni, hogy a hallgatóság a szolgától a keleti ember „szorgosságát” és tevékeny életét várja, de legalább annyira várhatta, hogy a biztonságos megoldást választja. A bölcs ember ugyanis nem kockáztat feleslegesen.⁴⁴ A példázat így már az elején fokozza az érdeklődést: egyfelől azal kapcsolatban, hogy mit kezdenek a rájuk bízott vagyonnal, másfelől pedig, hogy vajon a visszatérő földesúr miképpen fogja értékelni, amit tettek.

Ezzel pedig áttérünk a következő kérdésre: miért hiba a talentum elrejtése? Luz válasza, hogy az utolsó szolga vádaskodását a mátéi közösség igazságtalannak találja; mivel tudható, hogy az úr (Úr) kegyes és jóindulatú, az ő „igája könnyű és terhe boldogító”, ezért a szolga védekezése egyszerű képmutatás.⁴⁵

⁴² Idézi KLYNE SNODGRASS: *Stories with Intent*, i. m., 401.

⁴³ DAVID FLUSSER: *Aesop's Miser and the Parable of Talents*, i. m., 22.

⁴⁴ A Péld 3,21 paradigmatis: „Fiam, ne téveszd ezt szem elől, vigyázz arra, hogy okos és megfontolt légy!” – רַבִּי אֵלִיָּהוּ מֵעֵינֶיךָ נֶצֶר וְחָזִקָה וְיָמְזָה: – vagyis légy bölcs és előrelátó.

⁴⁵ ULRICH LUZ: *Matthew 21–28*, i. m., 257.

Mások szerint az a hibája, hogy rossz kép rögzült a fejében a gazdájáról, és mivel ehhez ragaszkodik, ez a tudat, és a hozzá kapcsolódó félelem megbénítja.⁴⁶ Pedig cselekednie kellene, hiszen a példázat Robert Horton Gundry szerint a „Krisztusért végzett jó cselekedetokről” beszél, és a tanítványokat, akikhez a történet szól, éppen erre biztatja.⁴⁷ Ha pedig allegorikusan olvasunk, akkor ismét a szolga hibája, hogy nem használja ki az adottságokat, amiket kapott. És mivel a követők már megízlelték „Isten különleges megbízatását”, ezt nem értékelni bűn.⁴⁸ Derrett azzal vádolja a szolgát, hogy sértődött: ő kapja a legkevesebb részt, és emiatt meg akarja leckéztetni a gazdát.⁴⁹ Az is lehet, hogy egyszerűen önző, mivel a kényelmet választja.⁵⁰ Snodgrass pedig egyértelművé teszi, hogy „a példázat alapfeltevése az, hogy a pénz befektetésének kudarca a feladata elhanyagolásának következménye”.⁵¹

Az elhamarkodott következtetések elkerülése érdekében azonban érdemes ezt a tettet és a motivációját kicsit alaposabban megvizsgálni. A rabbinikus iratok több példát is hoznak: a b. B. Meši‘a 42a bölcsességre inti azokat, akiknél más pénze van letétben: „Sámuel azt mondta: a pénzt csak úgy lehet megvédeni, ha [elrejtik] a földbe.” A banki ügyletek bizonytalanságai miatt a Talmud úgy nyilatkozik, hogy a vagyon megőrzésének egyetlen biztos módja az, ha elrejtik. Az infláció kicsiny mértéke miatt a kincs megőrzi értékét, így nem kell attól tartani, hogy kiásása után már nem ér annyit, mint eltemetésekor. Emellett az m. B. Qam. 9:2 Rabbi Méirt idézi, aki szerint az ellopott szolgát, aki idősödött a lopáshoz képest eltelt időben, annak aktuális állapotában kell visszaszolgáltatnia a gazdájának, és nem kell kompenzációt fizetnie a gyengülő

⁴⁶ JAN LAMBRECHT: *Once more Astonished. The Parables of Jesus*, Crossroad Publishing New York, 1981, 189–190; BERNARD BRENDON SCOTT: *Hear Then The Parable*, i. m., 234; OTTO DAN VIA: *The Parables – Their Literary and Existential Dimension*, Fortress, Minneapolis, 1967, 119. Via szerint a szolga hibája a bizalom hiánya.

⁴⁷ ROBERT HORTON GUNDY: *Matthew – A Commentary in His Literary and Theological Art*, Eerdmans, Grand Rapids, 1982, 509.

⁴⁸ Például RICHARD T. FRANCE: *On Being Ready*, i. m., 186–187; DAVID FLUSSER: *Aesop’s Miser and the Parable of Talents*, i. m., 15.

⁴⁹ DUNCAN DERRETT: *Law in the New Testament*, i. m., 26. CURTIS MITCH – EDWARD SRI: *The Gospel of Matthew*, Baker, Grand Rapids, 2010, 323, aki tipikus allegorizáló kommentárt nyújt.

⁵⁰ KOZMA ZSOLT: *Jézus példázatai*, i. m., 509. „De ez azoknak az igazsága, akik a törvényt pontosan betartják, azonfelül azonban semmilyen kötelezettséget nem éreznek.” CHARLES H. DODD: *The Parables of the Kingdom*, (rev. ed.), Scribner’s, New York, 1961, 119; ARLAND J. HULTGREN: *The Parables of Jesus*, i. m., 279.

⁵¹ KLYNE SNODGRASS: *Stories with Intent*, i. m., 409.

képességek miatt, és a tulajdonosnak azt kell mondani: „Íme, [vedd] ami a tiéd!” Ezt a több szempontból is érdekes rabbinikus szabályozást Bassier úgy kommentálja, hogy itt a megőrzés lelkiismeretességéről is szó van.⁵² Vagyis a szolga tette indokolt, és tökéletesen érthető.

A másik érdekesség a formula, amivel vissza kell szolgáltatni a megőrzött értéktárgyat. A példázatban szereplő ἵδε ἔχεις τὸ σὸν héber megfelelőjét találjuk a fent említett m. B. Qam. 9:2-ben (הרי שלך לפניך). Van, aki a szolga szájából ezt a mondatot ironikusnak,⁵³ más a példázat humorához tartozó motívumnak tartja.⁵⁴ Azonban a rabbinikus formulában egyikről sincs szó, egyszerűen egy átadás-átvételnél használt kifejezésként szerepel. Az ironia megint a feltételezett üzenet felőli visszaolvasásból következik, és mint ilyen, kérdéses: ha abból indulunk ki, hogy a szolga hibázik, vagy szándékosan mulaszt, lusta, vagy a hamis félelem bénítja meg, akkor az „itt van, ami a tiéd” mondat nem lehet más, csak a megvetés, az egyet nem értés, a felelőtlenség, a mentegetőzés hangja. Veszélyes olvasásmód, hiszen egy előregyártott értelmet olvasunk a szövegbe – amiben az talán benne sincs. Ezzel összefügg a gazdag nemesember reakciója: számonkérése lehet jogos, vagy jogtalan; jogos akkor, ha a szolga valóban lusta, és vele szemben az volt az elvárás, hogy forgassa a talentumot. Viszont jogtalan akkor, ha a szolgára volt bízva a cselekvés módja, ráadásul azt lelkiismeretesen hajtotta végre.

A harmadik szolga, aki a példázat középpontja, nem forradalmi ellenálló. Pusztán hoz egy döntést, melyet a legjobbnak lát. A példázat nem minősíti őt, ezzel nyitva hagyja a lehetőséget, hogy a hallgatóság a tette alapján ítélje meg őt (szemben a hamis bíró vagy a hamis sáfár példázatával, ahol a szereplők eleve negatív leírással indulnak [lásd Lk 16,1; 18,2]). Tettét a hatalomnak való megfelelés mozgatja, nem pedig valamiféle ellenállás. Motivációja a félelem, azonban ez nem elítélendő gyengeség. A rabbinikus példázatban a dicséretben részesülő szolga „félt a királytól, de szerette őt”. A félelem a tisztelet kifejeződése: a hatalomban felette álló személynek való kiszolgáltatottság és az irányá-

⁵² HERBERT W. BASSER – MARSHA B. COHEN: *The Gospel of Matthew and Judaic Traditions*, i. m., 646.

⁵³ Uo. 10., illetve azok az értelmezések, melyek a harmadik szolgát hősként állítják be, lásd alább.

⁵⁴ Például DAVID L. TURNER: *Matthew*, Baker Exegetical Commentary on the New Testament, Baker, Grand Rapids, 2008, 601.

ban érzett lekötelezettség magatartását mozgató mentalitás.⁵⁵ Hogy szereti-e a gazdáját, nem érdekes a mátéi példázatban, mint ahogy az sem, a többi jobban szereti-e az urát, mint ő – ha ez lenne a téma, akkor azt a példázat jelölné.

Azonban érdemes megfontolni, hogy a szolga válaszában fordításai vajon nem az óegyházi és középkori értelmezések hatását tükrözik-e. Ugyanis már eleve a harmadik szolga gyengeségét feltételezik, azt, hogy a történetben „vé-
gig negatív szereplő”.⁵⁶ Hol csúszik félre a fordítás és a magyarázat? „Uram, tudtam, hogy kemény ember vagy. Aratsz, ahol nem vetettél, és gyűjtesz, ahol nem szórtál. Ezért félelmemben mentem, elástam a földbe talentumodat. Itt van, ami a tiéd.” Mitől fél a szolga? A büntetéstől? Nem valószínű. Hiszen akár befektet, akár megőrzi a pénzt, nem okoz veszteséget, tehát hűségesebbnek, és megbízhatóbbnak bizonyul. A kockázattól? Az ura elvárásától, amely bizonytalan üzletekbe kényszerítené? Sok magyarázó szerint ettől.⁵⁷ De a formula, mely a választ lezárja, ha komolyan vesszük a rabbinikus párhuzamot, mégis arra utal, hogy a megbízott teljesítettnek érzi a küldetését.⁵⁸

Emiatt a pszichologizáló magyarázatokkal szemben egy az ókorban is releváns magyarázatot kell keresni. Úgy látom, a szolga nem az úrtól, nem is a felelősségtől fél, hanem ismerve az urát, *a pénzt félti*. Az „itt van, ami a tiéd” kifejezés pusztán annyit fejez ki, hogy a szolga, tartva attól, hogy esetleg a pénz eltűnik, és így majd büntetést kap, mert nem tudta feladatát megfelelően vég-
gezni, a lehető legjobb megoldást választotta. Gondosan megőrizte azt, amit kapott, és mindezt úgy teszi, *hogy tökéletesen betartja a törvényt*.⁵⁹ Az uzsora veszélyével szemben, mely ott leselkedett bármilyen szerződés megkötésekor,

⁵⁵ „Azok, akik valamilyen jótéteményben reménykednek, szintén kifejezik a jellemző méltatlanság érzését — akár valóban méltók rá, akár nem (Máté 8:8; lásd még Máté 10:37–38; 22:8; Lukács 15:19, 21).” Vagyis a felette álló irányában alázatos, és értékeségét nem hangoztatja, sőt kisebbsíti. Ez a „félelem”, azaz a feljebbvalóhoz fűződő helyes viszonyulás. BRUCE J. MALINA: *The New Testament World, Insights from Cultural Anthropology*, i. m., 1993, 98.

⁵⁶ KLYNE SNODGRASS: *Stories with Intent*, i. m., 409.

⁵⁷ DUNCAN DERRETT: *Law in the New Testament*, i. m., 25: Az ókori világban egyes tőkések megpróbáltak „oroszlánrészt vállaló partnerek” lenni, és szinte elkerülhetetlen tendencia, hogy a gyengébb félnek kell biztosítania a másikat minden kockázattal szemben, díjazás nélkül. Amikor a kereskedő biztosítja a tőkést a veszteségekkel szemben anélkül, hogy ezért ellenszolgáltatást kapna, az aligha tekinthető valódi partnerségnek. OTTO DAN VIA: *The Parables*, i. m., 118. szerint a szolga „biztosra ment”.

⁵⁸ BRUCE J. MALINA – RICHARD L. ROHRBAUGH: *Social Science Commentary on the Synoptic Gospels*, i. m., 390.

⁵⁹ ROBERT DORAN: *The Parable of the Talents/Pounds*, i. m., 536.

és sok esetben ügyeskedést és a Tóra megszegését követelte, a megőrzés és a lét teljesen biztonságos és tökéletesen *törvényes*. És ez a legfontosabb szempont.

Érdekes, hogy bizonyos kommentárok, melyek azonosítják a harmadik szolgát a zsidósággal, a farizeusokkal vagy az írástudókkal, érzékelik, hogy a szolga megfelelt a törvénynek. Ezt azonban negatív színben láttatják.⁶⁰ Pedig a szolga nem a Tóra betű szerinti megtartásának kényszere miatt választja ezt az utat. De az úrnak mondott apológiát a megbízó elleni kirohanásként vagy leleplező beszédként sem lehet értelmezni. Nem akarja megleckéztetni a megbízóját.⁶¹ Önmagáról és a saját motivációjáról beszél – a kemény megbízó természetét ismerve választotta a biztos utat, a lehető leglogikusabbat. Ebben nincs vád, sőt, mintha büszkeség áradna a hangjából. Doddnak annyiban igaza van, hogy természetesen a személyes biztonságát is félti. Státuszát fenn akarja tartani, a hierarchián belüli pozícióját meg akarja őrizni. Talán nem is vágyik versenyezni és a pozícióharcért tisztességtelen ügyletekbe keveredni. Ha ennyi a bűne, akkor nincs nála ártatlanabb. Csakhogy úgy tűnik, ez nem elég.

A gazda válasza viszont a saját természetét leplezi le.⁶² Kirohanása nem a szolga elhallgattatását célozza, hanem a saját elvárásaiból származó frusztráció beszél belőle. Azt vágja a szolga fejéhez, hogy rosszul döntött: ha ismeri könnyörtelen haszonlesését, akkor legalább valamennyi profitot kellett volna produkálnia. Többen úgy látják, a pénzváltás relatíve kis nyeresége miatt a gazda ezzel azt fejezi ki: „legkevesebb ennyit megtehetnél volna”.⁶³ Csakhogy ennek semmi köze valamiféle morális tanulsághoz, ahogy Snodgrass a kemény ítéletet próbálja értelmezni.⁶⁴ Ezt még a mentalitásából egyenesen következő logika mondatja a gazdával. A megvetett és kockázatos kereskedelmet vállaló, a hasznot mindenek elé helyező törtetés szól belőle – ezt kéri számon az utolsótól.

⁶⁰ JOACHIM JEREMIAS: *Gleichnisse Jesu*, i. m., 63; 166; CHARLES H. DODD: *The Parables of the Kingdom*, i. m., 112. A vád inkább az, hogy elássák a Tóra kincseit, vagy az, hogy önző módon kerítést húznak a törvény köré, és nem engedik azt érvénybe lépni. Longenecker viszont úgy látja, hogy a „normához” tartja magát a farizeus, és azért kiált igazságtalanságot, mert Isten többet vár. JAN LAMBRECHT: *Once more Astonished*, i. m., 186.

⁶¹ DERRETT szerint ez a szolga szándéka, lásd uő.: *Law in the New Testament*, i. m., 26.

⁶² OTTO DAN VIA: *The Parables*, i. m., 119 félreérti a helyzetet. Azt állítja, hogy a gazda a válaszában meghazudtolja a szolgát, azt igazolva, hogy ő nem kemény ember, ezzel tolvissza a felelősséget a szolgára, hogy az vállalja az egzisztenciális felelősséget a saját nem cselekvéséért. Ennek azonban nyoma sincs a példázatban.

⁶³ Például JAN LAMBRECHT: *Once more Astonished*, i. m., 185. A pénzváltók relatíve kis hasznához lásd CURTIS HUTT: *“Be Ye Approved Money Changers!”*, i. m., 597.

⁶⁴ KLYNE SNODGRASS: *Stories with Intent*, i. m., 410.

A megrökönyödést okozó elem éppen a kerettörténet, mely a hamis sáfárához hasonló. Jézus példázata úgy dicsér meg két szolgát, hogy tevékenysége nyilvánvalóan *törvénytelen* és *elitélendő*, és úgy büntet meg valakit, hogy törvény szerint *ártatlan*. Lehet, hogy a gazda szemén keresztül bűnös vagy „hanyag”, ez azonban egy harácsoló gazember haragja, aki azért dühöng, mert elestett a várt haszontól. A gazda, aki a példázat elején még csak egy nemesember, a példázat végére megbotránkoztató és negatív alakká válik, míg a harmadik szolgáról kiderül, hogy vétlen áldozat, ami miatt a hallgatóság vele fog azonosulni.⁶⁵ Jogosan mondja Louis Schottroff, hogy ebben a példázatban az isteni igazságosság kérdése forog kockán.⁶⁶

6. ÖSSZEGZÉS

Ha megengedjük a szinte elviselhetetlen feszültséget, amit ez a kerettörténet kelt, Jézus példázata ellentmondásosságaival lesz igazán hatásos, mert azt üzeni: „Légy olyan kapzsi az Isten dolgaiban, amennyire egy pénzváltó vagy nemesember tud lenni a pénzzel kapcsolatban!” „Ne törekedj a tökéletesen tisztességes megőrzésre, ahogyan a harmadik szolga, *ennél több kell, üzletelj!*”⁶⁷ „Az evangélium úgy növekszik, ahogyan a szorgos szolgák illegális vagyonszerzése; akkor, ha a tanítvány elhagyja a biztonságot, vállalja a kockázatot, »ravaszul, mint a kígyó és szelíden, mint a galamb« (Mt 10,16)!” Mert az evangélium olyan, mint egy *befektetés*, a tanítvány pedig olyan, mint egy *gazdasági intéző*. És ha egy tolvaj gazfickó üzérkedhet és el kell számolnia a csalással szerzett vagyonnal, mennyivel inkább kell egy tanítványnak ezzel a szorgalommal dolgoznia, és mennyivel inkább elszámlatja majd Isten a jó ügy érdekében tett erőfeszítésekért?

⁶⁵ JOHN DONAHOE: *Gospel in Parable*, i. m., 107, szemben Snodgrassal, aki szerint a harmadik szolgálival nem azonosulna a hallgatóság, mivel a gazda „keménysége” az első két szolgálival szembeni viselkedése alapján hamis vád (vö. KLYNE SNODGRASS: *Stories with Intent*, i. m., 409).

⁶⁶ LUISE SCHOTTROFF: *Die Gleichnisse Jesu*, Günterslohers Verlagshaus, 2015, 293.

⁶⁷ Ahogyan Basser helyesen megfogalmazza a harmadik szolgálival kapcsolatban: „Bár felelősen cselekedett, a példázat szerint mégsem cselekedett megfelelően” (HERBERT W. BASSER – MARSHA B. COHEN: *The Gospel of Matthew and Judaic Traditions*, i. m., 646.). Tehát nem morális a tanulság, ahogyan azt pl. Snodgrass is érti, aki szerint az az üzenet, hogy hűségessnek kell lenni a szolgálatban (vö. KLYNE SNODGRASS: *Stories with Intent*, i. m., 410). Ez szintiszta moralizálás.

A tanítás tehát nem morális, nem eszkatológikus. A tét a radikális követés. De ehhez át kell verekednie a hallgatónak magát azon a botrányon, hogy az Isten országa gyarapítása egy kétes és elítélendő üzlet példájához van kötve, Isten pedig egy gazemberhez hasonlatos. A ravaszság és bátorság, amit Jézus elvár, így egy negatív háttérképbe illeszkedik, megvetendő üzleti manipulációk összefüggésébe, egy olyan példázatba, mely Francis Wright Beare által „telhetetlen kapitalistának” nevezett és ellenszenves földesúrral szimpatizál, és egy szerencsétlen és szimpatikus harmadik szolgát ítél halálra.⁶⁸ Hasonlóan a szőlőmunkások példázatához, a megbotránkozás után némileg tanácstalanul állunk a kérdés előtt: ha az Isten nem olyan, mint a nemesember, akkor milyen? És hogyan kell bátran cselekedni, ha nem úgy, ahogyan a csaló intézők? A válasz itt sem egy állítás megfogalmazása – hanem a követés, melyből kiderül, ki az az Isten, aki bátorságot vár, és ezt miként is kell megvalósítani.

⁶⁸ FRANCIS WRIGHT BEARE: *The Gospel According to Matthew*, Harper & Row, San Francisco, 1981, 486.

BIBLIOGRÁFIA

- ARISZTOTELÉSZ: *Politika* (ford. Szabó Miklós / Horvát Henrik) [online] <https://mek.oszk.hu/04900/04966/04966.pdf> [2025. 06. 26]
- BAILEY, KENNETH E.: *Poet and Peasant and Through Peasant Eyes*, Combined Edition, Eerdmans, Grand Rapids, 1976.
- BASSER, HERBERT W. – MARSHA B. COHEN: *The Gospel of Matthew and Judaic Traditions. A Relevance-based Commentary*, Brill, Leiden/Boston, (BRLJ 46), 2015. [doi: doi.org/10.1163/9789004291782]
- BEARE, FRANCIS WRIGHT: *The Gospel according to Matthew*, Harper & Row, San Francisco, 1981.
- BEALE, FRANCIS WRIGHT: *The Gospel according to Matthew*, Harper & Row, New York, 1981.
- DERRETT, DUNCAN: *Law in the New Testament*, Darton, Longman & Todd, London, 1970.
- DODD, CHARLES. H.: *The Parables of the Kingdom*, (rev. ed.), Scribner's, New York, 1961.
- DONAHUE, JOHN: *The Gospel in Parable*, Fortress, Philadelphia, 1988.
- DORAN, ROBERT: The Parable of the Talents/Pounds, *Biblica* 100 (2019/4) 527–542. [doi: doi.org/10.2143/BIB.100.4.3287295]
- ELIASH, B. Z.: Ideological Roots of the Halakhah. A Chapter in the Laws of Interest, *Shenaton Ha-Mishpat Ha-Ivri* 5 (1978) 7–78.
- FIENSY, DAVID A.: *Christian Origins and the Ancient Economy*, James Clark & Co., Cambridge, 2014
- FLUSSER, DAVID: Aesop's Miser and the Parable of Talents, in Clemens Thoma – Michael Wyschogrod (eds.): *Parable and Story in Judaism and Christianity*, Paulist Press, New York, 1989, 9–25.
- FRANCE, RICHARD T.: On Being Ready (Matthew 25,1–46), in Richard N. Longenecker (ed.): *The Challenge of Jesus' Parables*, Eerdmans, Grand Rapids, 2000.
- GLANCY, JENNIFER A.: Slaves and Slavery in the Matthean Parables, *JBL* 119 (2000/1) 67–90. [doi: doi.org/10.2307/3267969]
- GOODMAN, MARTIN: *The Ruling Class of Judea. The Origins of the Jewish Revolt against Rome in A.D. 66–70*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.

- GOODRICH, JOHN H.: Voluntary Debt Remission and Luke 16,1–13, *Journal of Biblical Literature* 131 (2012/3) 547–566. [doi: doi.org/10.2307/23488254]
- GUNDRY, ROBERT HORTON: *Matthew – A Commentary in His Literary and Theological Art*, Eerdmans, Grand Rapids, 1982.
- HANSON, K. C.: The Galilean Fishing Economy and the Jesus Tradition, *Biblical Theology Bulletin* 27 (1997/3) 99–111. [doi: doi.org/10.1177/014610799702700304]
- HERZOG, WILLIAM R.: *Parables as Subversive Speech. Jesus as the Pedagogue of the Oppressed*, Westminster John Knox Press, Louisville, 1994.
- HULTGREN, ARLAND J.: *The Parables of Jesus – A Commentary*, Eerdmans, Grand Rapids, 2000, 275.
- Hutt, Curtis: “Be Ye Approved Money Changers!” Reexamining the Social Contexts of the Saying and Its Interpretation, *Journal of Biblical Literature* 131 (2012/3) 589–609. [doi: doi.org/10.2307/23488256]
- JEREMIAS, JOACHIM: *Gleichnisse Jesu*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1998¹¹.
- KLOPPENBORG, JOHN S.: The Dishonored Master (Lk 16,1–8a), *Biblica* 70 (1989/4) 474–495.
- KLOPPENBORG, JOHN S.: The Growth and Impact of Agricultural Tenancy in Jewish Palestine (III BCE–I CE), *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 51 (2008/1) 31–66.
- KOZMA ZSOLT: *Jézus Krisztus példázatai*, Iránytű Alapítvány, Kolozsvár, 2002.
- KRÄEMER, MICHAEL: *Das Rätsel der Parabel vom ungerechten Verwalter*, Pas-Verlag, Zürich, 1972.
- LUZ, ULRICH: *Matthew 21–28*, Hermeneia, Augsburg, Minneapolis, 2005.
- MALINA, BRUCE J.: *The New Testament World. Insights from Cultural Anthropology*, Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, 1993.
- MALINA, BRUCE J. – RICHARD L. ROHRBAUGH: *Social Science Commentary on the Synoptic Gospels*, Fortress, Minneapolis, 1992.
- MILLER, W. D.: *The Unjust Steward*, *The Expository Times* 15 (1903–4) 332–334.
- MITCH, CURTIS – EDWARD SRI: *The Gospel of Matthew*, Baker, Grand Rapids, 2010.
- PASTOR, JACK: *Land and Economy in Ancient Palestine*, Routledge, London – New York, 1997. [doi: doi.org/10.4324/9780203410950]
- PLUTARKHOSZ: *Párhuzamos életrajzok*, 2.XXI, 6–8, 2. kötet, Budapest, 1895. (ford. Kacskovics Kálmán)

- ROSENFELD, BEN ZION: *Credit and Usury in Jewish Society in the Mishnah and Talmud*, Brill, Leiden – Boston, 2024. [doi: doi.org/10.1163/9789004681965]
- SAFRAI, ZE'EV: *The Economy in Roman Palestine*, Routledge, London, 1994. [doi: doi.org/10.4324/9780203204863]
- SCHOTTROFF, LUISE: *Die Gleichnisse Jesu*, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh, 2015.
- SCOTT, BERNARD BRANDON: *Hear Then the Parable. A Commentary on the Parables of Jesus*, Augsburg Fortress, Minneapolis, 1989.
- SNODGRASS, KLYNE: *Stories with Intent. A Comprehensive Guide to the Parables of Jesus*, Eerdmans, Grand Rapids, 2018².
- TURNER, DAVID L.: *Matthew, Baker Exegetical Commentary on the New Testament*, Baker, Grand Rapids, 2008.
- VIA, OTTO DAN: *The Parables – Their Literary and Existential Dimension*, Fortress, Minneapolis, 1967.